

Co je to socialistický realismus a socialistická literatura

O REALISMU PRAVÉM A NEPRAVÉM

Zdeněk Nejedlý

Již dosti jsme napsali zde o realismu a ukázali, co tím míníme a za čím jdeme. Je však proto na čase říci slovo i o „realismu“, který tím nemyslíme a za kterým nejdeme, neboť jako na každou myšlenku, plán, úsilí, tak i na heslo o realismu lepší se leccos, co naprosto není hodno slout realismem v dnešním, pokrokovém a vysoce uměleckém smyslu. Ano, lepší se na toto heslo najednou přímo neumění, neplodnost, nemohoucnost, netvořivost. I máme jistě dobrý, ano, velmi dobrý důvod, abychom mezi tímto pauměním a dnešním realismem, o který nám jde, položili ostrou čáru, nepřekročitelnou mez. A je to potřebí nejen proto, abychom odrazili tento lzirealismus od skutečného realismu v zájmu pravého realismu, ale je to nutno i pro mnohé jinak vynikající umělce druhého, nerealistického směru, kterým chápání realismu rovněž velmi ztěžuje to, že nerozlišují realistické umění od paumění. Ano, řekne-li se realismus, hned se jim vybaví toto paumění. A pak ovšem naprosto se nedostanou a nemohou dostat k pochopení skutečného, hodnotného, uměleckého realismu. Poznal jsem to po prvním vystoupení na Sjezdu národní kultury. Tehdy jeden z nejví-

ce vynikajících našich spisovatelů mne pochválil, že jsem ukazoval, co je realismus, na tak velkém umělci, jako je Smetana, protože oni prý pod slovem realismus myslí něco umělecky malého, všedního. To znamená, že i takoví vynikající umělci trpí předsudkem, který jim naprosto zatarasuje cestu k pochopení, co je to realismus. A co je ještě horšího, že se tím shodují v názoru na realismus s oněmi pseudorealistickými břídlíci a paumělci, pokládají-li za realismus totéž, co tito, i když to jinak hodnotí.

První proto, co třeba podtrhnout, je to, co by vlastně mělo být samozřejmé, ale není samozřejmé, jak se ukazuje, že realistickým uměním může být jedině skutečné *umění* a žádné fušerství, břídlilství, neumění. To je první, co nutno podtrhnout. A není-li něco uměním, nemůže to být ani realistickým uměním. Mazanina zůstává mazaninou, i když se tváří realisticky. Pak je to snad realistická mazanina, ale stále ne realistické umění. Ne realismus je první kritérium, ale umění. Tudy jde čára dělící na prvním místě umění od neumění a teprve v oblast umění jde další čára, dělící realistické umění od nerealistického. Vždy má však realistické umění blíže k symbolickému a jinému nerealistickému umění než k jakémukoli, a tedy třeba i k tzv. realistickému paumění i neumění. Do řady, kam klademe velkého realistického tvůrce Vojny a míru, rozhodně spíše položíme antirealistického Maeterlincka než řekněme našeho realistu Zahradníka-Brodského. Je i v umění jistá hierarchie, která nesaší nivelizaci. Ne z nějaké choutky aristokratické, ale prostě z reálného faktu, že uměním, ať jakéhokoli směru, může být zase jenom umění. A bojujeme-li za některý směr, musíme tím spíše dbát toho, abychom jej nezkompromitovali neuměním. Proto ruce pryč, vy neumělci, od toho, za co my zde bojujeme! Realismus nesmí být pláštíkem impotence, jak se nejednou děje. Realismus, za který my bojujeme, je naopak vyšší, nejvyšší forma dnešního umění – forma, která je často nedostupná, jak se denně ukazuje, i velmi vynikajícím jinak umělcům, právě že to je nová a vyšší forma. Ukazuje se, že v důsledku dosavadní umělecké výchovy a nazírání je pro dnešního umělce celkem daleko lehčí namalovat expresionistický, symbolický, futuristický obraz než namalovat realistický obraz vysoké umělecké ceny. Ale pak je přímo výsměchem tomuto úsilí o toto nové, vyšší umění, hlásí-li se malíři barvotiskových obrazů více než pochybné ceny, že on to dovede, a jen proto, že se o nic vyššího nepokoušel, nýbrž maluje, jak to viděl a naučil se na všelijakých krajinkách nebo jiných obrazech tuctových vyrabitelů obrazů. A proto: ruce pryč všech neumělců od tohoto velkého a krásného úsilí o nové, vyšší umění realistické.

A druhé: realistické umění, jak už z jeho dnešního poslání plyne, je a musí být *pokrok*, a ne pláštík reakce. Ani umělecké, ani sociální neb

politické reakce. Realistické umění jako vyšší forma umění není a nemůže být pláštíkem umělecké reakce. Není to protimoderní, zpátečnické umění, už proto ne, že ze zpátečnictví nikdy se nezrodilo žádné opravdové umění. Umění je tvoření, a tvoření je tvorba nového. Nikdy proto není umění ani reakcí, ani návratem. A objevuje-li se něco, co se za to vydává, je to pseudoumění, hrob, a ne obroda umění. Ani naše dovolávání se klasiků neznamená návrat zpět. Jak zde bylo dobře řečeno, nechceme, aby dnešní básníci se vraceli k Wolkerovi. Ale chceme, aby se na Wolkerovi učili, jak může básník se zmocňovat sil své doby a dát jim trvalý, ani v další době nepomíjející výraz. Jako témuž nás učí Neruda, Němcová, Havlíček, Erben, Jirásek, i Smetana, Mánes, Aleš. I kult klasiků je proto a musí být prostředkem pokroku: jako všichni tito mistři našli ve své době cestu vpřed, tak učme se i my hledat cestu vpřed. A realismus získává přitom tím, že všichni tito mistři neutíkali od skutečnosti, nýbrž naopak zmocňovali se jí, zmnožili ji, prohloubili a povýšili svým uměním. Čili dokázali to, čeho i dnes je nám tolik třeba a po čem voláme heslem o realismu, o kladném poměru ke skutečnosti. Při čemž rozumí se samo sebou, že každý ten klasik zmocňoval se své zvláštní skutečnosti, dobové i osobní. Jako i my dnes toužíme, aby se naši umělci zmocnili dnešní a své zvláštní skutečnosti, i spolupracovali tak na rozvoji a pokroku dnešní skutečnosti. Stále vpřed a zpátky ni krok platí proto i zde, ano právě zde, v realistickém umění. A nic mu proto není vzdálenějšího, než jakýkoli i jen konzervatismus, a což tedy teprve reakčnost, zpátečnictví.

Z toho však dále plyne, že ani formově nemá a nesmí znamenat realistické umění krok zpět. Ne vše ovšem, co i vytvořilo tzv. moderní umění v tvarech i barvách, slovech i tónech, je upotřebitelné v realistickém umění. Je v tom mnoho z toho, co vzniklo právě odklonem od skutečnosti, pouhou hrou s neskutečností. To proto pro dnešního realistu nemá ceny a půjde přes to. Ale úsilí o nové formy zůstává i jemu, a snad jen ještě zesílí, neboť žádná hra není tak mnohotvárná a vynalézavá, jako je skutečnost. A bude proto i realistickému umělci mnoho k dobru i z tzv. moderního umění. Bohatost básnického slovního materiálu i bohatost a barvitost pojmů, představ, asociací moderní poezii nesporně velmi se zvýšila a realistický umělec užije toho jistě s povděkem tam, kde to souhlasí s jeho pojetím a představou skutečnosti. A stejně tak i hudebník, malíř, sochař, herec vymožeností moderního umění ve svém oboru. Ne o to tedy jde prostě odvrhnout vše nové, moderní. Naopak, nic by nebylo nebezpečnějšího než to. To chtějí právě oni neumělci, protože to by jim jejich situaci velmi usnadnilo: nic se neučit z nového umění a malovat prostě postaru, jak se malovalo za našich dědečků a babiček. Tak jednoduché

a lehké to však v realismu není. Jako skutečnost se mění, tak se mění i realistické umění. A jako skutečnost prošla etapou tzv. modernosti, tak jí prošlo i umění, věda, všechna kultura. Ne proto odhodit lze toto období, ani ne je chytrácky obejít a dostat se k realismu jakýmsi zadními dvířky. Pěkně čelem vpřed, vrhnout se do této poslední, i když dnes překonané skutečnosti je nutno a houštinou tzv. moderního umění dostat se vpřed. Jak máme už krásné toho příklady. Jeden z nejkrásnějších v O. Ostrčilovi, který prošel celou parabolou moderního umění, než se dostal k Honzovu království, ale probil se tam a došel k cíli. A budiž mi dovoleno z mladých připomenout i Víta Nejedlého, jenž od svých symfonií přes Sto padesát milionů dostal se až k svému překrásnému, vítěznému Pochodu, vítěznému nejen jako hlas vítězství lidstva za poslední války, ale vítěznému i umělecky. Příklad, jenž by se měl stát přímo učebnicí mladých, jak lze hložit moderního umění prodat se k plně hodnotnému uměleckému a lidovému realismu.

A třetí: ne za jakýkoliv realismus bojujeme, ale za *socialistický* realismus, tak jako dnešní naše skutečnost je boj za socialismus, cesta k socialismu. A ani to nesmíme proto pustit se zřetele. A nejen z politických důvodů, ač i ty mají pro nás nesmírnou váhu. Ale i z uměleckých důvodů, protože umění vůbec, je-li opravdu tvořením, jako všechno tvoření předbíhá skutečnost, dává nám obraz spíše jejího zítřka než dneška a ovšem naprosto ne včerejška, protože to je minulost, a proto už dílo hotové, jež netřeba teprve tvořit. Ale i dnešek vlastně tu již jest, a proto ani při něm neuplatní se plně tvořivost. Zato zítřek si vyžaduje plné naší součinnosti a tvořivosti: dovést dnešek dále k zítřku. I umění proto tvoří především zítřek. Smetanova Má vlast nebyla odrazem doby, kdy vznikla, nýbrž zítřka, který teprve měl přijít a jehož tu byl Smetana hlasatelem, bojovníkem, průkopníkem. I naše historické umění, se Smetanou a Jiráskem v čele, směřovalo takto k zítřku: husitská síla nebyla jen pro tehdejší dobu, ale měla se stát i silou zítřka. V tom je také síla tohoto umění, neboť čím více vytváří novou, neexistující dnes ještě, ale zítra uskutečnitelnou skutečnost, tím intenzivnější je to tvoření a tím i větší umění. A tak i dnes naše skutečnost není ještě socialistická, ale právě proto tolik potřebujeme socialistického realismu, aby nám pomohl stavěním nové té budoucnosti dnešním lidem před oči uskutečnit socialismus.

Jako vůbec realismus neznamená a nesmí znamenat *kopii* skutečnosti, pouhou kopii dneška. Ostatně umění ani nemůže být kopii, duplikátem skutečnosti. Tomu se vzpírá už sama jeho technika. Malíř musí hmotnou skutečnost přenést na plátno: čím se pak jeho obraz hmotně podobá skutečnosti? Krajina v přírodě a krajina na plátně, hloubky ve skutečnosti a jednoplošnost plátna! A tak je to i ve všech jiných uměních. Hudba vůbec

neužívá zvuků skutečných, zvuků v přírodě. A ani slovo v literatuře není to, kterým se mluví, jako i divadlo není kopií skutečné scény a skutečného děje, už proto ne, že v něm všechno dění je zhuštěno do dvou až tří hodin, i to, které ve skutečnosti trvá léta, desetiletí. Ani realistické umění není proto hmotnou kopií skutečnosti. I realistické umění může uskutečnit skutečnost jedině těmito uměleckými, ne skutečnými prostředky. V čem však tedy tkví jeho realismus? V *dojmu* skutečnosti, v tom, že v nás uměleckými prostředky vyvolává představu skutečnosti. Jež může být tak silná, jak jsem už dříve ukázal na Němcové Babičce a Jiráskově Kozinovi, že ji přijímáme za plnou, i hmotnou a historicky danou skutečnost. Ač je to výtvar umělcův, výtvar umělcovy fantazie, představivosti. V tom je právě ohromná síla realistického umění. Kdyby nám nedávalo nic více než duplikát toho, co vidíme denně ve všedním životě, málo by dávalo a málo znamenalo. Ale v tom je jeho síla, že podává skutečnost viděnou umělcovými očima, ne jakoukoli, ale jakoby zmnoženou a umělcovým pojetím zesílenou a zvýšenou skutečnost.

Odtud však i nesmírný význam *způsobu*, kterým se v realistickém umění umělec dívá na skutečnost. Sám realismus není ani vynález, ani forma teprve dneška. Všechno velké a pravé umění přes všechny dobové výkyvy vždy bylo realistické. Ale umělcův pohled na skutečnost se měnil, a tak přesto, že tu vždy byla zobrazována skutečnost, a někdy dokonce i táž skutečnost, jsou realismy velmi různé. Možno říci, že každá doba měla svůj názor na skutečnost a tím i svůj realismus. Dnes je to socialistický názor, a proto socialistický realismus. Který však proto ještě nezatrácuje všechny předcházející realismy, jako i sám socialismus nejen nezatrácuje všechny předcházející stupně vývoje společnosti, nýbrž přímo staví na mnohých z nich. A stejně tak je tomu i se socialistickým realismem. I on nejen nezatrácuje všechny předcházející realismy, ale staví na mnohých z nich. A ovšem především na těch realismech, které podržely i dnes ještě význam a aktivitu. Nepůjdu tu proto ke starším, dnes již vývojem vstřebaným realismům, jako je dnes pro nás realismus středověku, realismus renesance i realismus baroka. Ne lhotejný je nám však i dnes realismus buržoazie 19. století, jako vůbec tato buržoazie dnes ještě i sama žije i vrhá stíny na dnešní, a také socialistický vývoj. A jsou to především dva realismy, sice buržoazní, ale i dnes živé a i pro nás nebezvýznamné: realismus nacionální a realismus etický. Dva světlé produkty buržoazie 19. století, z doby jejího rozběhu kupředu, a proto v tom smyslu předchůdci dnešního, ještě dalšího, socialistického realismu.

Národní realismus: toho myslím nejkrásnějším příkladem je právě naše české umění. Je to všechno vrcholné umění našich velikých klasiků.

Umění umělců, kteří představu národa jako společenství všeho lidu – jak si ji buržoazie vytvořila v době svého bojovného nástupu proti nelidové a u nás i nenárodní šlechtě a i cizí, národ ovládající státní moci, jako nejlepší oporu pro tento svůj nástup – přímo posvětili jak pravdivostí svého představování, tak hloubkou a opravdovostí svého citu. I vytvořili tak něco, co i na nás dnes ještě, nehledě na buržoazní původ toho, silně dojmá. Stačí jistě i tu jmenovat Smetanu za všechny ostatní, Nerudu, Alše, Jiráska. Kdo by i z nás nebyl uchvacován národem a vlastí, jak nám je vytvořili tito naši mistři? Pravdivost jejich národního citění daleko překonala i původní meze buržoazního nacionalismu a učinila z národa opravdu živý a i dnes existující a působivý lidový organismus, jenž nejen přechází i do neburžoazní, socialistické společnosti, ale nabývá v ní naopak teprve svůj pravý význam a své pravé místo, jaké by mu měšťáctvo nikdy nebylo umělo dát. Jak nejlépe ukazuje poměr komunistů k národní myšlence, k organismu národa. Teprve on dal tomu pravý smysl. A tak my přijímáme i národní realismus těch, kteří, i když vyšli z buržoazního nacionalismu, dovedli své češství a vlastenectví posvětit svou lidovostí, představou i láskou k lidu a rodné zemi. Tím však se tento realismus přiblížil i druhému, dnes rovněž stále živému a cennému realismu – *morálnímu realismu*, jehož nejkrásnějším zase příkladem je realismus ruských klasiků, ruského románu. Je známo, jak hluboce si vážil a přímo miloval Vojnu a mír Lenin. A kdo by i z nás nemiloval tento velkolepý produkt ruského realismu, jako i jiné ty překrásné výtvořky ruského románu. A i tu vidíme, že je to realismus se zcela určitým a svým zorným úhlem, původně též buržoazním. Buržoazie si vypěstovala pro svou potřebu a na svou ochranu proti despocii šlechtické a panovnické svou humanitu, svou moralitu, kterou příkládala i v tomto umění na současnou skutečnost. Ale i tu byli to právě ruští klasikové, kteří nejvíc prolomili hráze buržoaznosti a nesrovnatelně lépe než francouzští realisté Balzac a Zola, ač i u nich je podobná tendence, vnesli tuto původně buržoazní humanitu i do jiných sfér. Rusové zase především do lidových sfér. A odkázali nám tak umění, kterého i my socialisté velice si vážíme, i když naše humanita a naše morálka je podstatně jiná, než byla a je morálka buržoazní. Ale pokud v této ještě zněly ony lidové tóny, je přijatelná a blízká i nám. Jako zase socialismus nejen převzal, ale prohloubil i povýšil sociální morálku na výši předtím ani netušenou.

Zato nejen odpor, ale přímo hnus v socialistovi budí nejnechutnější plod měšťáctví – *maloměšťáctví*. V něm jako by se bylo koncentrovalo všechno to, co bylo a je na měšťáctví nejhorsšího, nejhnusnějšího. Typická měšťácká tupost, nemyslivost, duševní lenost a tím duševní temnota

kulturní, politická i sociální. Masaryk kdysi řekl o fašistech, že je to „sedlina“ lidské společnosti. Ale totéž možno říci i o maloměšťačtví vůbec, jako ne náhodou v něm i sám fašismus našel nejlépe připravenou půdu a největší ohlas. Vrchní vrstva buržoazie, zbohatnuvši, dala se na výboj, hospodářský i politický, a buržoazní spodina jí v tom dělala stěnu. Svým tupým mozkiem a ještě tupějším jazykem ryla do všeho, co se jí zdálo být dále a výš, a tím daleko za jejím horizontem. I u nás tomu tak bylo. A i když se nám v únoru podařilo zlikvidovat onen hořejšek a zbavit tak maloměšťačky hlavní opory a vůdců, ta spodina zůstala a zapáchá dále.

A tato spodina má také své „umění“. Tupé a nízké, jak je ona sama. A to je právě ono „realistické“ umění, které dnes leckde zvedá hlavu, protože myslí, že kurs realismu platí i pro ně, neb aspoň se tváří, že tak myslí. A zatím je to „umění“, jaká je i vrstva, z níž vychází a pro niž se vyrábí. Produkty bez všeho ducha, pojetí, myšlenky, „realismus“ hluboko pod fotografií, která dnes též cítí potřebu a povinnost zachycenou jí skutečnost povýšit z bezduché kopie v obraz, dílo umělecké. Ono pseudoumění ani to však se nesnaží, nýbrž zůstává v nížinách, kam vůbec nevnikne paprsek jakéhokoli vyššího světla.

Žijeme však ve dnech, kdy socialismus znova zesiluje i svůj třídní nástup proti svému třídnímu nepříteli. Ale to není jen buržoazie a velkokapitál. Ty naopak v zemích lidové demokracie jsou v podstatě ztečeny. Zůstává tu však ono maloměšťačtvo, jež zdolat je daleko obtížnější, pokud jde o metody nástupu, poněvadž je to slizká hmota, která vám uklouzne hned z prstů, jimiž ji chcete sevřít. A vystupuje pod nejrozmanitějšími záminkami: jednou je to nacionalismus a vlastenectví, podruhé starost o „drobný“ lid, potřetí starost o náboženství, a nakonec třeba i starost o kulturu. O kulturu pro tento „drobný“ lid. A zatím je to starost o tupost maloměšťačtví, aby nebyla udávena nástupem velkých společenských sil dneška, dělnictva, rolnictva, tvořivé inteligence. Která také nese kulturu lidu, ale opravdovému lidu, pracujícímu na výstavbě nové budoucnosti. A která proto hubí a dusí maloměšťačtví jako hlízu otravující a ohrožující zdravé tělo lidu, národu, dnešního lidového státu.

Jdeme proto nejen proti zbytkům velkoburžoazního, panského názírání ve vědě, umění, veškeré kultuře. Ty jsou nebezpečné tím, že se k nim dosud hlásí množství lidí opravdu schopných a kulturních. Proti nim byl proto obrácen nejprve náš nástup, abychom pomohli vyvést naši kulturu ze zajetí tohoto včera ještě mocného, ale dnes již neúprosně klesajícího světa a jeho dekadentní kultury. A jde nám o ně právě proto, že věříme v jejich schopnost a tvořivost, a byli bychom šťastni, kdybychom

je získali pro lepší dílo, než je sloužit tomu, co hyne a zahyne. Abychom je získali pro službu novému, mladému a zdravému světu zítřka.

Nezapomínáme však a nezapomeneme ani na ono druhé nebezpečí – nebezpečí plochosti, nízkosti, neumění. V něž nejednou padají i oni tvůrci, chtějí-li být „lidoví“. Ale které přímo masově se hlásí k pseudorealismu všeho druhu, jako pohodlnému úniku z jakýchkoli vyšších požadavků. Ne však abychom získali výrobce takovýchto produktů, kteří nemají ani morálky dobrých řemeslníků. Ty nutno prostě potříit jako škodlivý hmyz. A v tom úkolu, věřím, shodneme se a sejdeme, my kulturní lidé všech odstínů. Aniž však přitom připustíme, aby odpůrci realismu toho zneužili proti realismu samému, jak se často děje. Dnešní tvořivý socialistický realismus je příliš vysoká hodnota, a nejen kulturní, ale i společenská, abychom připustili odkudkoli a pod jakoukoli záminkou ji ohrožovat nebo zmenšovat, ať seshora, anebo zdola. A proto v tom musí být na všechny strany jasno. Nebylo-li pak někomu v tom vše jasno, doufám, že tato stať – o realismu pravém a nepravém – odstraní všechny pochybnosti, které tu ještě, ať z jakýchkoli důvodů a ať právem či neprávem, mohly být.

(1948)

SOCIALISTICKÝ REALISMUS JAKO KULTURNÍ EPOCHA A STYL UMĚLECKÝ

Frank Wollman

Stále je u nás dost velký zmatek v základním pojmání socialistického realismu. Zmatek dělají hlavně bývalí avantgardisti-surrealisti. Jimi bylo naznačováno u nás, že socialistický realismus není kulturní a umělecký styl, že je to politický program; jindy zase se připouštělo, že je to sice už něco kulturně stylového, ale jen jaksi na okraji politiky komunistické, bolševické; nedávno jsme opět zaslechli, že je to metoda tvůrčího života, ale ne styl a směr umělecký.